

TRASOLOGIK EKSPERTIZADA BUZISH QUOLLARINING XUSUSIYATLARI VA JINOYATLARNI OCHISHDAGI ROLI.

Abduqayumov Mirolim Shuhratjon o'g'li

O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi Akademiyasi 328-guruh kursanti

Annatsiya: *Ushbu maqolada sodir etilgan jinoyat joylaridan topilgan har xil trasologik izlar va buyumlarning shu jinoyatlarni ochishdagi ahamiyati, buzish quollaridan bugungi kundagi ishlatilish xususiyatlari, umuman olganda trasologik iz, uning turlari va ularni identifikatsiyasi, trasologik ekspertiza xulosasi haqida ma'lumotlar keltirilgan.*

Kalit so'zlar: *Trasologiya, iz, buzish quollaridan qoldirilgan izlar, trasologik izlar va buyumlar, trasologik ekspertiza xulosasi.*

Bugungi kunda ichki ishlar organlari uchun professional kadrlar tayyorlash bo'yicha samarali tizim yaratilayotgani, sohada o'z burchi va qasamyodiga sodiq, vatanparvar va xalqparvar xodimlar soni ko'payib borayotganini islohotlarimizning eng muhim natijasi sifatida qabul qilamiz. Shiddat bilan o'zgarayotgan bugungi murakkab zamonda dunyoning turli mintaqalarida hukm surayotgan notinch vaziyatlar, qurolli to'qnashuvlar har birimizni doimo hushyor va ogoh bo'lishga undaydi. Bunday sharoitda uyushgan transmilliy jinoyatchilik, terrorizm va ekstremizm, narkobiznes, korrupsiya kabi tahdidlarga qarshi samarali kurashish, ularga keskin zarba berish tobora dolzarb ahamiyat kasb etadi"¹.

Jinoyat sodir etgan shaxslarni fosh etishga va jazolashga qaratilgan jinoiy sud amaliyoti masalalarining hal etilishi har bir jinoyat ishi bo'yicha haqiqatni tiklash bilan bog'liqdir. Jinoyat hodisasini har tomonlama tadqiq etish orqali unga aloqador bo'lgan barcha shaxslarning o'rni hamda jinoyat sodir etish shart-sharoitlarini yetarli darajada ishonchli fosh etish mumkin. Jinoyatchilar tomonidan sodir etilgan harakatlar atrof muhitda o'ziga xos ravishda qolgan izlarda ifodalanadi. Bu izlar esa kriminalistika sohasida moddiy izlar deb ataladi. Moddiy izlarni aniqlash, ularni hisobga olish va tekshirish usullarini ilmiy jihatdan ishlab chiqish, yuzaga kelish qonuniyatlarini zamonaviy texnika asosida tahlil qilish, shuningdek zamonaviy kriminalistik texnika sohasi bo'lgan izlar to'g'risidagi kriminalistik ta'lim yoki trasologiyaning vujudga kelishiga asos bo'ldi. Kriminalistikaning izlar haqidagi bo'limini ilk bor "trasologiya" deb atashni taklif qilgan. I. N. Yakimov ushbu bo'limga kriminalistik jihatdan alohida ahamiyat qaratib, hozirgi vaqtda kriminalistikada ashyoviy dalillar va izlar haqidagi ta'limot yoki "trasologiya" birinchi darajali ahamiyatga egaligini ta'kidlagan.

Iz – atrof muhitdagi o'zgarishni baholash va tahlil qilish uchun aniqlangan, mustahkamlangan ekspertiza manbaidir. Izlar o'zlarida mavjud bo'lgan jinoiy-huquqiy axborot va ma'lumotlarning signalli-belgili ifodalovchilaridir.

Trasologik izlar deganda, atrof-muhitda sodir bo'lgan yoki bo'layotgan shunday o'zgarishlar tushuniladiki, ular natijasida bir narsaning tashqi tuzilishi boshqasida o'z aksini topadi .

Trasologik iz tushunchasi – jinoyat ishlarining daliliy bazasini shakllashtirishda foydalaniladigan, qidiruv harakatlarida ishlatiladigan ma'lumotlarning butun yig'indisini o'z ichiga oladigan iz qabul qiluvchi va iz qoldiruvchi obyekt ta'sirida vujudga kelgan moddiy aks etish manbaidir.

Izlarning hosil bo'lish mexanizmi orqali quyidagilar aniqlanishi mumkin:

- 1) obyektlarning o'zaro ta'sir hodisasi;
- 2) ta'sir shakli (fizik, kimyoviy, biologik);
- 3) ta'sir yo'nalishi va kuchi;
- 4) iz hosil bo'lish mexanizmi va shartlari;
- 5) iz hosil bo'lishda qatnashuvchi obyektlarning xossalari

Trasologiyada qabul qilingan tasniflashga ko'ra buzish qurollarining mexanik izlari static va dinamik izlarga bo'linadi. **Statik izlar** buzish quroliga kuch bilan ta'sir qilishda iz hosil bo'luvchi yuzaga nisbatan perpendikulyar(qiya) yo'nalishda xarakatlanishi natijasida xosil bo'ladi. Statik izlar xajmli va yuzaki bo'lishi mumkin. Xajmli izlar buzish quroli bilan o'zaro ta'sirga kiruvchi obyektga qaraganda qattiqroq bo'lganda, iz hosil bo'lish kuchi oxirgisining materialidan pishiqroq bo'lganda yuzaga keladi. Bunda buyum plastik deformatsiya xolatiga o'tadi xamda muayyan deformatsiyalangan xolatda buzish quroli bilan o'zaro ta'siridan xosil bo'lgan relyefni o'zida aks ettiradi. Bunda qurolning bo'rtib turuvchi qismlari konform botiqlar,botiq qismlari esa do'nglar ko'rinishida akslanadi.Mazkur akslangan qurol qismlari ularni hosil qilgan relief(notekislik) elementiga nisbatan qarama-qarshi ko'zgu kabi akslanadi. Xajmli akslanishning afzalligi uning uch o'lchovdan iboratligi bo'lib, bu o'z navbatida buzish qurolining iz xosil qiluvchi yuzasi to'g'risida ko'roq ma'lumot olish imkonini beradi.Yuzaki izlar ikki o'chovli bo'lib, ularda faqat tashqi yuz va relief detallarining chegaralari akslanadi.Ular o'z navbatida qatlamlanish va ko'chish izlariga bo'linadi.

Qatlamlanish izlari deb, buzish quroli yuzasini qoplovchi moddaning ta'sir qilinuvchi yuzaga o'tishi natijasida xosil bo'lgan izlarga aytiladi.Bu metallning oksidlanishi(korroziya) maxsulotlari, bo'yoq zarralari, metal zangi, moylash maxsulotlari va boshqalar-iz moddasi deb atalib, obyektning iz xosil qiluvchi maydoni yuzasining tuzilishi elementlarning aks ettirilishini ta'minlaydi.

Buzish qurollarining **dinamik izlar** ular orasidagi quyidagilarni ajratish mumkin.

- sirg'alish(zichlanish, qirindi tushishi);
- erkin tarzda kesish va bo'lish;
- ko'ndalang kesish va uzib olish;
- parmalash;
- arraalash;
- maxsus assboblarni ishlatish(“ballerina” moslamasi).

Sirg'alishda odatda ikki turdagi izlar xosil bo'ladi-chiziqli va yuzaki. Chiziqli izlar buzish qurolining kesuvchi uchining sirg'aluvchi ko'ngdalang xarakatlanishi uchun xosdir. Maazkur holatda iz hosil qiluvchi obyektning bir xil nuqtalari iz hosil bo'luvchi obyektning bitta nuqtasida akslanadi. Izda buzish qurollarining izlari adekvat (o'xshash) emas, trassalar (parallel chuqurchalar) kabi relyefning muayyan elementlariga mos ravishda akslanadi. Bunday izlarda static izlar bilan solishtirganda iz hosil qilish obyekti to'g'risida ma'lumot kamroq bo'lsada, biroq ular buzish qurolining guruhiiy tegishliligi va uni aynanligini aniqlash uchun muhim omil bo'lib hisoblanadi.

Yuzaki izlar u yoki bu buzish quroli yuzasini iz hosil bo'luvchi obyekt bo'ylab sirg'alish natijasida yuzaga keladi. Bunda iz hosil qiluvchi maydon doirasida joylashgan relyef nuqtalari trassalar (ariqchalar) hosil bo'lishida ishtirok etib, ular bir-birini qoplagan holda o'zaro singib ketadi. Mazkur izda relyef izlari va akslangan izlar orasida o'zaro moslikni aniqlash qiyin bo'lgani bois ular bo'yicha buzish qurolini identifikatsiya qilish mumkin.

O'zbekiston Respublikasi JPKning 184-moddasida: "Ekspert zarur tadqiqotlarni amalga oshirgandan so'ng o'z nomidan yozma xulosa tuzadi va uni o'z imzosi bilan tasdiqlaydi", deyilgan. Ekspert xulosasi bu – maxsus bilimlar asosida haqiqatni aniqlash va ekspertning ular to'g'risidagi fikridan iboratdir. Xulosaning o'zi uch qismdan iborat bo'ladi: kirish qismi, tadqiqot qismi va xulosalar.

Kirish qismida umumiy ko'rinishdagi ma'lumotlar keltirilib, ular asosida keyinchalik ish bo'yicha dalil sifatida xizmat qilishi mumkin bo'lgan xulosalar yoziladi:

- ü kriminalistik muassasa (bo'lim)ning nomi;
- ü xulosa raqami va uni tuzish sanasi;
- ü ekspertiza o'tkazish uchun asos (tergovchi qarori, sud ajrimi), – jinoyat ishining raqami, jinoyat ishi qo'zg'atilgan ayblanuvchilarning familiyalari;
- ü o'tkazilgan ekspertizaning nomi;
- ü ekspertiza kim tomonidan amalga oshirilgan (ekspertning familiyasi, ismi, sharifi, ma'lumoti, mutaxassisligi, ilmiy unvoni, egallab turgan lavozimi), ba'zida ekspert sifatida ish staji ko'rsatiladi.
- ü ekspertning oldiga qo'yilgan savollar;
- ü tekshirish uchun berilgan obyektlar: ashyoviy dalillar, namunalar, ish materiallari.
- ü basharti ekspertiza takroriy amalga oshirilayotgan bo'lsa, birlamchi ekspertiza kim tomonidan va qachon amalga oshirilgani ko'rsatiladi.

Tadqiqot qismida berilgan obyektlar, tadqiqotning borishi va natijalari, sintezlovchi qism batafsil ta'riflanadi. Tadqiqot obyektlariga quyiladigan talablarda o'ramning butunligi katta ahamiyatga ega bo'ladi, zero, u obyektning butunligini va buzilmaganligini ta'minlaydi. Basharti o'ram buzilgan bo'lsa, bu alohida qayd etiladi. Obyektlarning o'ziga, ularning umumiy va xususiy belgilari va obyektning alohidalashtirishga imkon beruvchi tomonlariga ta'rif berib o'tiladi. Ko'rsatib o'tilgan ma'lumotlar fotosuratlar bilan tasdiqlanib, ularda obyektning umumiy ko'rinishi tasvirlanadi va belgilarni bayon qilish mobaynida ularga havola

qilib o‘tiladi.

Alohida tadqiq etish bosqichini bayon qilishda ekspert tomonidan identifikatsiya qilinuvchi belgi sifatida olingan belgilarga alohida ta’rif berib o‘tiladi. Iz hosil bo‘lish mexanizmiga alohida e’tibor berilib, u diagnostik vazifani hal qilishda alohida ahamiyatga ega bo‘ladi. Agar ekspert tajriba-sinovi o‘tkazilsa, xulosaning muayyan qismiga “Eksperimentlar o‘tkazish” deb nomlangan mustaqil bo‘lim kiritiladi. Mazkur bo‘limda eksperimentning maqsadlari, o‘tkazilgan tajribalar va ularning soni, shart-sharoitlari, olingan natijalar, ularning shart- sharoitlarning o‘zgarishiga qarab turlanishi (variatsiyaligi), o‘tkazilgan

eksperiment natijalarini qayd etish yo‘llariga batafsil to‘xtalib o‘tiladi. Har bir obyektga doir alohida tekshiruv natijalari bo‘yicha ma’lumotlar beriladi. Shu bilan birga, turdosh obyektlar (hodisa sodir bo‘lgan joyning uchta turli joylaridan olingan iz qoliplari) bo‘lganda va o‘xshash belgilarni tahlil qilish (uzunlik, kenglik, umumiy va xususiy shakllar) amalga oshirilganda, ularning yagona jadvalga kiritilishi maqsadga muvofiq hisoblanadi. Bu, o‘z navbatida, tadqiqotni amalga oshirishda tizimlilikka erishish imkoniyatini beradi. Fotosuratlar orqali identifikatsion masalalarni hal qilishda o‘xshash va farq qiluvchi belgilar qiyoslanadi. Bu maqsadda qiyoslash usullari: taqqoslash, qoplash, birlashtirish qo‘llanadi. Bir-birigamos kelgan belgilar raqamlar bilan belgilanadi. Ular *nazorat raqamlari* deb atalib, o‘xshash va farq qilgan tomonlarni mustaqil ravishda tekshirishimkonini beradi. Fotojadval ekspert tomonidan imzolanadi va xulosaga ilova qilinadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoevning “Ichki ishlar organlari xodimlari kuni” munosabati bilan tabrigi //https://iiv.uz/news/.
2. Trasologik ekspertiza: Darslik / S.A. Nurumbetova, T.B. Mamatqulov, X.A.Turabbayev va boshq. – T.: O‘zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi 2022.
3. O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksi.
4. Trasologik ekspertizasi bo‘yicha qo‘llanma.

